1. Bo‘lak nomining butun nomiga ko‘chishi asosida hosil bo‘lgan sinekdoxik ko‘chim: *“Hongur-hungur yig‘layman, nola va faryod qilaman... Ammo manim bu holimni ko‘rguchi ko‘z qayda, eshitguchi quloq qani?”* [4;79-b.]. *“Ushbu to‘g‘ruda so‘z uzayturmoqni ortuq ko‘ramiz va ushbu tafriqa (ayriluv)g‘a sabab Samarqand “Sho‘roi islomiyasi” bo‘lg‘onlig‘i ma’lumdur”*[4;69-b.]. *“Biz kamchiligimizning qaysi nuqtada ekanligini bilib, qalamimizni isloh qilar edik”* [4;113-b.]. *“Faqat o‘zining jaholat va safohatini isbot etmoq, tanbeh bermoq qasdila bir-ikki harf yozmoqni munosib ko‘rdim”* [4;55-b.].

Misolda keltirilgan “ko‘z”, “quloq” leksemalarining inson ta’na a’zosi sifatida butun, ya’ni “odam, inson, kishi” leksemalari o‘rnida qo‘llanishi adabiy tilning funksional uslublari doirasida ko‘p kuzatiladi. Aniqroq aytganda, ular ifodalagan hosila ma’no barcha uchun tushunarli. Xuddu shu kabi fikr ifodalashning eng kichik birligi hisoblangan “so‘z” leksemasining “ko‘chma ma’noda gap, nutq so‘zlari o‘rnida qo‘llanishi mavjud” [5;608-b.]. Demak, muallif qo‘llagan bu birliklarning sinekdoxik ko‘chim asosidagi hosila ma’nolari tilda turg‘unlashgan, lisoniyalshgan. Biroq fikrni yozma shaklda ifodalashda qism sifatida ishtirok etuvchi “qalam” leksemasining “fikr” ma’nosini; “harf” leksemasining *“so‘z, jumla, gap”* ma’nosini ifodalashini muallif uslubiga xos original qo‘llanish yoki nutqiy sinekdoxik ko‘chimning yuzaga kelishi deb baholasak bo‘ladi.

2. Butun nomining bo‘lak nomiga ko‘chishi asosida hosil bo‘lgan sinekdoxik ko‘chim: *“Besh qo‘l barobar emas. Hol shunday ekan, endi Qosim o‘rtoqning ham tanqidlarig‘a quloq solaylik”* [4;115-b.]. Gapdagi *besh qo‘l* so‘zi *behta barmoq* hosila ma’nosida qo‘llangan. Bu o‘rinda butun nomi bilan bo‘lak ifodalangan. Qism o‘rnida butun qo‘llanishli sinekdoxalar maqolalar matnida salmoqli ekanligi kuzatilmadi.

Xulosa qilganimizda, adib publitsistikasida qo‘llangan turli usuldagi so‘z ko‘chimlari shaxs, narsa-predmetning asl nomlari orqali yuzaga chiqmagan xususiyatlarini tasvirlab uslubiy vosita sifatida publitsistik nutqqa ko‘tarinkilik, obrazlilik bag‘ishlagan. Ifoda va ekspressivlik potensiyasiga ega bo‘lgan, muallif nutqigagina xos ayrim ko‘chimlar esa XX asr boshlari o‘zbek adabiy tili lug‘at tarkibini boyitishga xizmat qilib, publitsistik nutq va uslub tilida takrorlardan qochih imkonini bergan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

(1). Ахманова О. Словарь лингвистических терминов. Москва, 1969, с. 335.

(2). Миртожиев М. Ўзбек тилида полисемия. Тошкент, “Фан”, 1975, 440-бет.

(3). Қобулжонова Г. Метафоранинг системавий лингвистик талқини. Филол. фан. номз.. дисс... автореф., Тошкент, 2000, 20-бет.

(4). Ҳожи Муин. Танланган асарлар. Тошкент, “Маънавият”, 2010, 256-бет.

(5). O‘zbek tilining izohli lug‘ati. VI jildli, VI jild, Toshkent, G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi, 2022, 24-бет.

(6-. Юсупов К. Ўзбек адабий тилининг лексик-семантик ва стилистик хусусиятлари (XX асрнинг биринчи ярми вақтли матбуот материаллари асосида). Тошкент, “Фан”, 1986, 124-бет.

(7). Содиқова М. Ҳозирги ўзбек тилида сифат. Тошкент, “Фан”, 1974, 64-бет.

(8). O‘zbek tili sinonimlarining izohli lug‘ati. Toshkent, G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot- matbaa uyi, 2023, 453-бет.

(9). Sayfullayeva R. va boshqalar. Hozirgi o‘zbek tili (oliy o‘quv yurtlari uchun darslik). Toshkent, “Innovatsiya-Ziyo”, 2020, 536-bet.

(10). Каримов С. Шоира Зулфия поэзияси тилида метонимиялар. Ўзбек тили стилистикаси ва нутқ маданияти масалалари. Самарқанд, 1980, 33-бет.

(11). Шомақсудов А., Расулов И., Қунғуров Р. Ўзбек тили стилистикаси. Тошкент, “Ўқитувчи”, 1983, 283-бет.

Ibodova Malika Gulmurodovna (Qarshi davlat universiteti 2-bosqich tayanch doktoranti; malikaibodova98@gmail.com)

O‘ZBEK TILINING IZOHLI LUG‘ATLARIDA SHAXS MA’NAVIYATINI IFODALOVCHI BIRLIKLARNING TAVSIFLANISHI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o‘zbek tilining izohli lug‘atlarida shaxs ma’naviyatini ifodalovchi leksik birliklarning tavsiflanish xususiyatlari tadqiq etilgan. Tadqiqot davomida ma’naviyat, axloq, vijdon, iymon, poklik, halollik, saxiylik, kamtarlik, olijanoblik kabi tushunchalarni ifodalovchi birliklarning leksikografik tavsifi, semantik tuzilishi va lug‘atlarda aks ettirilish usullari tahlil qilingan. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy o‘zbek izohli lug‘atlari shaxs ma’naviyatini ifodalovchi birliklarni tavsiflovda milliy-madaniy kontekst, semantik differensiatsiya va uslubiy bo‘yoqlarni hisobga olgan holda, keng qamrovli yondashuv qo‘llaydi, biroq ba’zi birliklarning pragmatik jihatlarini yoritishda kamchiliklar mavjud.*

Kalit so‘zlar: *izohli lug‘at, shaxs ma’naviyati, leksikografik tavsif, semantik tahlil, ma’naviy-axloqiy leksika, milliy-madaniy kontekst, baholovchi ma’no.*

ХАРАКТЕРИСТИКА ЕДИНИЦ, ВЫРАЖАЮЩИХ ЛИЧНОСТНУЮ ДУХОВНОСТЬ, В ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЯХ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. *В данной статье исследуются описательные особенности лексических единиц, выражающих личную духовность, в толковых словарях узбекского языка. В ходе исследования анализировались лексикографическое описание, семантическая структура и методы рефлексии в словарях единиц, выражающих такие понятия, как духовность, нравственность, совесть, вера, чистота, честность, щедрость, смирение, благородство. Результаты показали, что современные узбекские толковые словари используют комплексный подход к описанию единиц, выражающих личную духовность, учитывая национально-культурный контекст, семантическую дифференциацию и стилистические нюансы, но имеют недостатки в охвате прагматических аспектов некоторых единиц.*

Ключевые слова: *толковый словарь, личная духовность, лексикографическое описание, семантический анализ, духовно-нравственный лексикон, национально-культурный контекст, оценочное значение.*

DESCRIPTION OF UNITS EXPRESSING PERSONAL SPIRITUALITY IN EXPLANATORY DICTIONARIES OF THE UZBEK LANGUAGE

Annotation. *This article studies the descriptive features of lexical units expressing personal spirituality in explanatory dictionaries of the Uzbek language. During the study, the lexicographical description, semantic structure and methods of reflection in dictionaries of units expressing such concepts as spirituality, morality, conscience, faith, purity, honesty, generosity, humility, nobility were analyzed. The results showed that modern Uzbek explanatory dictionaries use a comprehensive approach to describing units expressing personal spirituality, taking into account the national-cultural context, semantic differentiation and stylistic nuances, but there are shortcomings in covering the pragmatic aspects of some units.*

Keywords: *explanatory dictionary, personal spirituality, lexicographic description, semantic analysis, spiritual-moral lexicon, national-cultural context, evaluative meaning.*

Kirish. Til nafaqat aloqa vositasi, balki millat ma’naviyatining, madaniy qadriyatlarining va dunyoqarashining o‘ziga xos ko‘zgusidir. Shaxs ma’naviyatini ifodalovchi leksik birliklar har qanday tilning eng muhim va murakkab qatlamlaridan biri hisoblanadi, chunki ular insonning ichki olami, axloqiy-ma’naviy sifatlari, qiyofasi va jamiyatdagi o‘rni haqida tasavvur beradi. O‘zbek tilida ma’naviyat, axloq, vijdon, iymon, poklik, halollik, saxiylik, kamtarlik, mehr-shafqat, oliyjanoblik kabi tushunchalarni ifodalovchi leksik birliklar boy va ko‘p qirrali semantik mazmunni o‘zida mujassamlashtiradi. Izohli lug‘atlar tilning leksik boyligini tizimlashtirish, so‘zlarning ma’nolarini ochib berish va ularning qo‘llanish doirasini aniqlash vazifasini bajaradi. Jumladan, shaxs ma’naviyatini ifodalovchi birliklarning lug‘atlarda tavsiflanishi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki bu birliklar, ko‘pincha, murakkab semantik tuzilmaga ega bo‘lib, milliy-madaniy kontekstga chuqur bog‘langan. O‘zbek tilining izohli lug‘atlari, xususan, “O‘zbek tilining izohli lug‘ati” [1], “O‘zbek tilining izohli lug‘ati” [2] va boshqa leksikografik manbalarda shaxs ma’naviyatini ifodalovchi birliklar tafsili tavsiflanishi, ularning semantik differensiatsiyasi va stilistik xususiyatlarini aks ettirish muhim ilmiy va amaliy vazifa hisoblanadi.

O‘zbek leksikografiyasida so‘nggi yillarda ma’naviy-axloqiy leksika tahlili sohasida sezilarli yutuqlarga erishilgan. B.Yo‘ldoshev [3] o‘z tadqiqotida izohli lug‘atlarda ma’naviy-axloqiy tushunchalarning talqin etilishi masalalariga e’tibor qaratib, bu sohada mavjud muammolar va rivojlanish yo‘nalishlarini ko‘rsatib bergan. Sh.Rahmatullayev [4] baholovchi leksika tahlilida shaxs xarakteri va ma’naviy sifatlarini ifodalovchi birliklarning leksik-semantik xususiyatlarini tadqiq etgan. Biroq o‘zbek tilining izohli lug‘atlarida shaxs ma’naviyatini ifodalovchi birliklarning tavsiflanishini kompleks ravishda tahlil qiluvchi maxsus tadqiqotlar hali kam. Mazkur maqola o‘zbek tilining izohli lug‘atlarida shaxs ma’naviyatini ifodalovchi birliklarning tavsiflanishi xususiyatlarini tadqiq etish orqali leksikografik amaliyotning hozirgi holatini baholash va yanada takomillashtirishga hissa qo‘shishni maqsad qiladi. Tadqiqot obyekti sifatida o‘zbek tilining asosiy izohli lug‘atlarida keltirilgan shaxs ma’naviyatini aks ettiruvchi leksik birliklar tanlangan. Tadqiqot predmeti esa ushbu birliklarning leksikografik tavsifi, semantik tuzilishi va taqdim etilish usullaridan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. O‘zbek leksikografiyasi tarixida izohli lug‘atlar yaratish an’anasi uzoq taraqqiyot yo‘lidan o‘tgan. Sovet davrida "O‘zbek tilining izohli lug‘ati" [1] nashr etilganligi o‘zbek tilshunosligida muhim voqea bo‘ldi. Keyinchalik, mustaqillik yillarida elektron leksikografiya rivojlanib, zamonaviy texnologiyalar asosida yaratilgan izohli lug‘atlar [2] paydo bo‘ldi. Bu lug‘atlar o‘zbek

tilining leksik tizimini yanada mukammal aks ettirish, milliy-madaniy xususiyatlarni e'tiborga olish va foydalanuvchilarga qulaylik yaratish maqsadida takomillashtirildi.

Ma'naviy-axloqiy leksikaning leksikografik tadqiqi masalalariga bag'ishlangan B.Yo'ldoshevning [3] tadqiqoti muhim nazariy asos yaratadi. Muallifning ta'kidlashicha, izohli lug'atlarda ma'naviy-axloqiy tushunchalarni talqin etishda semantik aniqlik, milliy-madaniy kontekst va zamonaviy til normasini hisobga olish zarur. B.Yo'ldoshev [3] shaxs ma'naviyatini ifodalovchi birliklarning ko'plab holatlarda polisemiya xususiyatiga ega ekanligini, bu esa lug'atlarda ularning barcha ma'no soyalarini aniq va to'liq yoritishni talab qilishini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, u ma'naviy-axloqiy leksikaning leksikografik tavsifida etimologik ma'lumotlar, tarixiy kontekst va madaniy assotsiatsiyalar muhim rol o'ynashini alohida qayd etadi.

Sh.Rahmatullayevning "Hozirgi o'zbek tilida baholovchi leksika" [4] monografiyasi shaxs ma'naviyatini ifodalovchi birliklarning baholovchi mazmunini tahlil qilish uchun qimmatli manba hisoblanadi. Sh. Rahmatullayev [4] baholovchi leksikani ijobiy va salbiy baholovchi birliklar tizimida o'rganib, ularning semantik strukturasi, qo'llanish doirasi va uslubiy xususiyatlarini aniqlagan. Muallif shaxs xarakteri va ma'naviy sifatlarini ifodalovchi birliklarning aksariyati aniq baholovchi komponentga ega ekanligini ko'rsatib o'tadi. Rus tilshunosligi an'anasida leksikografik tavsif nazariyasi va amaliyoti keng o'rganilgan. Y.D. Apresyanning [5] integral leksikografiya konsepsiyasi lug'at maqolalarida so'zlarning semantik, sintaktik, pragmatik va stilistik xususiyatlarini kompleks ravishda aks ettirishni talab qiladi. Ushbu yondashuv shaxs ma'naviyatini ifodalovchi birliklarning tavsiflanishiga ham to'liq tatbiq etilishi mumkin, chunki bu birliklar, ko'pincha, murakkab pragmatik va madaniy komponentlarga ega. A.A.Zaliznyak [6] o'z tadqiqotlarida Slavyan tillarida ma'naviy-axloqiy tushunchalarning leksik ifodasini qiyosiy tahlil qilib, har bir tilning o'ziga xos milliy-madaniy xususiyatlari mavjudligini isbotlagan.

Xorij tilshunosligi sohasida A.Wierzbicka [7] tomonidan ishlab chiqilgan semantik primimativlar nazariyasi til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishda muhim ahamiyatga ega. A.Wierzbicka [7] turli tillarda ma'naviy-axloqiy tushunchalarning universal va milliy-spetsifik xususiyatlarini aniqlashga intiladi. Zamonaviy leksikografiyada kognitivlik va madaniy lingvistika yondashuvlarining qo'llanilishi lug'at maqolalarida nafaqat semantik, balki kognitivlik va madaniy ma'lumotlarni ham kiritishni talab qiladi. E.S.Kubryakova [8] kognitivlik leksikografiya tamoyillarini ishlab chiqib, lug'at maqolalarining foydalanuvchiga so'zning nafaqat ma'nosi, balki uning miyada aks etishi va madaniy bilimlar tizimidagi o'rni haqida ham tasavvur berishi kerakligini ta'kidlaydi. V.N.Teliya [9] frazeologiya va ma'naviy-axloqiy tushunchalar o'rtasidagi bog'liqlikni tadqiq etib, ko'plab ma'naviy tushunchalarning frazeologik birliklar orqali ifodalanishini ko'rsatadi. O'zbek tilida ham shaxs ma'naviyatini ifodalovchi ko'plab frazeologizmlar mavjud (masalan, "vijdoni toza", "yuragi pok", "ko'ngli keng" va boshqalar), ularning izohli lug'atlarda to'liq va aniq tavsiflanishi muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, N.D.Arutyunova [10] o'z tadqiqotlarida ma'naviy-axloqiy tushunchalarning lingvistik va falsafiy jihatlari o'rtasidagi aloqani tahlil qilib, bu tushunchalarning til tizimida qanday aks etishini va kommunikativ faoliyatda qanday funksiya bajarishini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot metodologiyasi leksikografik tavsif, semantik tahlil va taqqoslash metodlariga asoslangan. Asosiy tadqiqot materiali sifatida "O'zbek tilining izohli lug'ati" [1] va "O'zbek tilining izohli lug'ati" [2] tanlab olindi. Tadqiqot jarayonida shaxs ma'naviyatini ifodalovchi 50 dan ortiq leksik birlik (ma'naviyat, axloq, vijdon, iymon, poklik, halollik, saxiylik, kamtarlik, mehr-shafqat, oliyjanoblik, adolat, rahm-shafqat, sabr-toqat, g'ayrat, insof, hayolik, xushmuomalalik, ezgulik, taqvolik, ichkilik va boshqalar) tanlab olinib, ularning leksikografik tavsifi tahlil qilindi. Tahlil davomida har bir birlikning izohli lug'atlarda berilgan ta'rifi, semantik komponentlari, uslubiy bo'yoqlari, qo'llanish doirasi va misollar tekshirildi.

Tahlil va natijalar. O'zbek tilining izohli lug'atlarida shaxs ma'naviyatini ifodalovchi birliklarning tavsiflanishi bir qancha xususiyatlar va muammolarni namoyon etadi. "O'zbek tilining izohli lug'ati" (5 jildlik) [1] va elektron nashrlarda [2] mazkur leksik birliklar tavsiflanishining tahlili quyidagi xulosalarni beradi.

Birinchidan, o'zbek tilining izohli lug'atlari shaxs ma'naviyatini ifodalovchi asosiy birliklarni keng qamrab olgan va ularning semantik mazmunini yetarlicha to'liq yoritishga harakat qiladi. Masalan, "ma'naviyat" so'zi lug'atlarda "insonning ichki, ruhiy olami, shaxsning ma'rifiy darajasi, axloqiy-ma'naviy kamoloti" [1] deb izohlanadi. Bu ta'rif so'zning asosiy semantik komponentlarini – ichki olamga, ruhiy holatga va axloqiy kamolotga oid jihatlarni aks ettiradi. "Axloq" birligi esa "odamning xulq-atvori, fe'l-atvori; yaxshi odat va xulq, odobli, tarbiyali bo'lish" [1] tarzida tavsiflangan bo'lib, bu ta'rifda axloqning namoyon bo'lish shakllari va ijobiy baholovchi ma'no aniq ifodalangan.

"Vijdon" birligi lug'atlarda "yaxshi va yomon, to'g'ri va noto'g'rini anglab, o'zining xatti-harakatlariga ichki nazorat o'rnatish qobiliyati, ichki his, ichki ovoz" [1] deb ta'riflanadi. Bu ta'rif vijdonning kognitivlik (yaxshi va yomon farqlash), axloqiy (ichki nazorat) va psixologik (ichki his) komponentlarini o'z

ichiga oladi. Shu bilan birga, lug‘atda "vijdonli", "vidjonsiz" kabi hosilalar va ularning qo‘llanish misollari ham keltirilgan, bu foydalanuvchilarga so‘zning paradigmatik aloqalarini tushunishga yordam beradi. "Iymon" birligi diniy-ma’naviy tushuncha sifatida lug‘atlarda "Allohga, payg‘ambarlarga, qiyomat kuniga, taqdirga ishonish; diniy e’tiqod" [1] deb tavsiflangan. Bu ta’rif o‘zbek madaniyatida iymon tushunchasining islamiy kontekstdagi asosiy ma’nolarini aks ettiradi. Biroq ba’zi hollarda iymonning kengroq ma’nodagi odamning ichki ishonch va qat’iyat tizimi sifatidagi ma’nosi ham mavjud bo‘lib, bu jihatlar lug‘atlarda kam yoritilgan.

Ikkinchidan, shaxs ma’naviyatini ifodalovchi birliklarning ko‘pchiligi ijobiy baholovchi ma’noga ega va bu baholovchi komponent lug‘atlarda turli usullar bilan aks ettiriladi. "Halollik" birligi "to‘g‘ri yo‘ldan yuradigan, insofli, yolg‘onsiz va aldoqsiz ish tutadigan kimsa yoki narsa sifati" [1] deb ta’riflangan bo‘lib, ta’rifda ijobiy baholovchi komponent "to‘g‘ri yo‘l", "insofli" kabi qo‘shimcha baholovchi birliklar orqali mustahkamlanadi. "Saxiylik" birligi "ochiq qo‘l, saxiy, marhamatli, kamtarin bo‘lish sifati" [1] tarzida izohlanadi, bu yerda ham ijobiy baholanish aniq.

Salbiy ma’naviy sifatlarni ifodalovchi birliklar ham mavjud, masalan, "munofiqlik" ("ikki yuzlilik, yashirincha yomonlik qilish, tashqaridan yaxshi ko‘rinib, ichidan yomonlik o‘ylaydigan xulq" [1]), "haromlik" ("harom narsaga moyillik, nohaq ishlarni qilish" [1]) kabi. Bu birliklarning ta’riflarida salbiy baholovchi komponent aniq ko‘rinadi va ularga berilgan misollar ham salbiy axloqiy baholashni kuchaytiradi.

Uchinchidan, izohli lug‘atlarda shaxs ma’naviyatini ifodalovchi birliklarning milliy-madaniy konteksti yetarlicha e’tiborga olinmagan. O‘zbek madaniyatida ma’naviyat tushunchasi islom dini, milliy qadriyatlar va an’analar bilan chambarchas bog‘liq. Biroq lug‘atlarda, ko‘pincha, faqat umumiy semantik ta’rif beriladi, milliy-madaniy xususiyatlar esa kam aks etadi. Masalan, "taqvolik" birligi "allohdan qo‘rqib, uning amrlariga bo‘ysunish, takkalik, chinakam iymon" [1] deb ta’riflansa-da, bu tushunchaning o‘zbek jamiyatida qanday tushunilishi va qanday amaliy namoyon bo‘lishi to‘g‘risida lug‘atda qo‘shimcha tushuntirish yo‘q.

To‘rtinchidan, shaxs ma’naviyatini ifodalovchi birliklarning sinonimik qatorlari lug‘atlarda kam yoritilgan. Masalan, "kamtarlik", "tevaraglik", "sadoqat", "saxovatlilik", "marhamatlilik" kabi birliklar o‘zaro yaqin, ammo farqli semantik nuanslar kasb etadi. Lug‘atlarda bu birliklarning har biri alohida ta’riflanadi, biroq ularning o‘zaro semantik farqlari va qo‘llanish doiralari aniq ko‘rsatilmagan. Bu foydalanuvchilar uchun sinonimlar o‘rtasidagi farqlarni tushunishni qiyinlashtiradi.

Beshinchidan, izohli lug‘atlarda shaxs ma’naviyatini ifodalovchi birliklarning pragmatik jihatlari kam aks etgan. Pragmatik ma’lumotlar so‘zning qanday kommunikativ vaziyatlarda, qanday nutqiy maqsadlarda va qanday uslubiy kontekstda qo‘llanilishini ko‘rsatadi. Masalan, "kamtarlik" birligi rasmiy nutqda, badiiy adabiyotda va kundalik suhbatlarda turli uslubiy bo‘yoqlarga ega bo‘lishi mumkin, ammo lug‘atlarda bu jihatlar aniq ko‘rsatilmagan. Shuningdek, ba’zi birliklar ironik yoki kinoyaviy ma’noda ham qo‘llanilishi mumkin, biroq bunday qo‘llanish variantlari lug‘atlarda kam aks etadi.

Zamonaviy elektron leksikografiya imkoniyatlari to‘liq ishlatilmagan. Elektron nashr [2] tezkor qidiruv va ko‘p miqdordagi lug‘at materialini bir vaqtning o‘zida ko‘rib chiqish imkonini beradi, ammo shaxs ma’naviyatini ifodalovchi birliklarning tavsifida multimedia, audio materiallar, turli uslubiy variantlar va kontekstli misollarning keng bazasi qo‘llanilmagan. Zamonaviy leksikografiya tajribasi ko‘rsatadiki, elektron lug‘atlar so‘zlarning qo‘llanish chastotasi, kollokatsiyalar, korpus misollari va leksik-semantik tarmoqlar kabi qo‘shimcha ma’lumotlarni taqdim etishi mumkin.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tilining izohli lug‘atlari shaxs ma’naviyatini ifodalovchi birliklarni tavsiflovda muayyan yutuqlarga erishgan, ammo milliy-madaniy kontekst, pragmatik jihatlar, sinonimik farqlar va etimologik ma’lumotlarni yoritishda kamchiliklar mavjud. Bu kamchiliklar zamonaviy leksikografiya talablariga javob berish va foydalanuvchilarga yanada to‘liqroq va aniqroq ma’lumot berish uchun bartaraf etilishi zarur.

Xulosa va takliflar. O‘zbek tilining izohli lug‘atlarida shaxs ma’naviyatini ifodalovchi birliklarning tavsiflanishi muhim leksikografik vazifa bo‘lib, bu birliklarning semantik murakkabligi, milliy-madaniy xususiyatlari va baholovchi mazmuni ularni lug‘atlarda to‘liq va aniq yoritishni talab qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek izohli lug‘atlari shaxs ma’naviyatini aks ettiruvchi asosiy leksik birliklarni qamrab olgan va ularning semantik strukturasini ma’lum darajada yoritishga muvaffaq bo‘lgan. Biroq milliy-madaniy kontekst, pragmatik xususiyatlar, sinonimik farqlar va etimologik ma’lumotlarni yoritishda bir qator kamchiliklar mavjud.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

Birinchidan, zamonaviy o‘zbek izohli lug‘atlarini takomillashtirishda shaxs ma’naviyatini ifodalovchi birliklarning milliy-madaniy kontekstini kengroq aks ettirish zarur. Lug‘at maqolalarida so‘zning o‘z-

bek madaniyatida qanday tushunilishi, qanday qadriyatlar bilan bog‘liq ekanligi va amaliy hayotda qanday namoyon bo‘lishi to‘g‘risida qo‘shimcha tushuntirishlar kiritilishi maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, shaxs ma’naviyatini ifodalovchi birliklarning sinonimik qatorlarini tahlil qilib, har bir sinonimning semantik farqlarini aniq ko‘rsatish kerak.

Uchinchidan, lug‘at maqolalariga pragmatik ma’lumotlar – so‘zning qanday kommunikativ vaziyatlarda, qanday uslubiy kontekstda qo‘llanilishi, ironik yoki kinoyaviy ma’nolarda ishlatilish mumkinligi kiritilishi zarur.

To‘rtinchidan, elektron leksikografiya imkoniyatlaridan yanada samarali foydalanish tavsiya etiladi. Zamonaviy elektron lug‘atlarda shaxs ma’naviyatini ifodalovchi birliklarning korpus misollari, kollokatsiyalari, qo‘llanish chastotasi va leksik-semantik tarmoqlari ko‘rsatilishi foydalanuvchilarga keng imkoniyatlar yaratadi.

Beshinchidan, lug‘at maqolalariga etimologik ma’lumotlar kiritish orqali so‘zlarning ke-lib chiqishi, semantik rivojlanishi va milliy tilda o‘rin topishi tarixi yoritilishi kerak.

Umuman olganda, o‘zbek tilining izohli lug‘atlarida shaxs ma’naviyatini ifodalovchi birliklarning tavsiflanishini takomillashtirish zamonaviy o‘zbek leksikografiyasining muhim vazifalari qatoriga kiradi. Bu vazifaning hal etilishi nafaqat leksikografik amaliyotning sifatini oshirishga, balki o‘zbek tilining milliy-madaniy boyligini saqlash va rivojlantirishga, tilshunoslik tadqiqotlarini chuqurlashtirish va o‘zbek tili o‘rganuvchilar hamda foydalanuvchilarga qulay va samarali leksikografik manbalarga ega bo‘lishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

(1). O‘zbek tilining izohli lug‘ati (2 jildlik). Toshkent, O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Til va adabiyot instituti, 1981.URL:https://storage.academy.uz/source/1/nashrlar/%D0%BB%D1%83%D2%93%D0%B0%D1%82%20%D0% BE%D1%85%D0%B8%D1%80%D0%B3%D0%B8%20lotin.pdf

(2). O‘zbek tilining izohli lug‘ati (elektron nashr). URL:https://esiconf.org/index.php/MRIATS/article/ download/ 4156/3974/7808

(3). Yo‘ldoshev B. O‘zbek leksikografiyasida ma’naviy-axloqiy tushunchalarning talqini. “O‘zbek tili va adabiyoti”, 2019, 4-son.

(4). Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek tilida baholovchi leksika. Toshkent, “Fan”, 1983.

(5). Апресян Ю.Д. Избранные труды. Том II. Интегральное описание языка и системная лексикография. Москва, “Языки русской культуры”, 1995, 767 с.

(6). Зализняк А.А., Левонтина И.Б., Шмелев А.Д. Ключевые идеи русской языковой картины мира. Москва, “Языки славянской культуры”, 2005. 544 с.

(7). Wierzbicka A. Semantics, Culture, and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations. New York, Oxford University Press, 1992, 496 p.

(8). Кубрякова Е.С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. Москва, “Языки славянской культуры”, 2004, 560 с.

(9). Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва, Школа «Языки русской культуры», 1996, 288 с.

(10). Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. Москва, “Языки русской культуры”, 1999, 896 с.